

DOI: <https://doi.org/10.47960/2303-7431.20.33.2025.98>

UDK: 32.019.5:061.1(4-67 EU)(497.6)

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 11. V. 2025.

Prihvaćeno: 19. 6. 2025.

DRAŽEN BARBARIĆ – ANA-MARI BOŠNJAK – DOMAGOJ GALIĆ

Sveučilište u Mostaru, Filozofski fakultet

drazen.barbaric@ff.sum.ba – anamari.bosnjak@ff.sum.ba –

domagoj.galic@ff.sum.ba

EFEKT DOMINANTNE STRUJE I EFEKT POLARIZACIJE U BOSNI I HERCEGOVINI: MIŠLJENJE JAVNOSTI O EUROPSKOJ UNIJI

Sažetak

U ovome se radu testira primjenjivost teza poznatoga američkog znanstvenika Johna Zallera o efektu dominantne struje i efektu polarizacije na primjeru odnosa javnosti u Bosni i Hercegovini prema Europskoj uniji. Ukratko pojašnjeno, Zallerov model sugerira da pojedinci oblikuju političke stavove na temelju dostupnosti i prihvatanja informacija, pri čemu dominantni narativi u javnoj sferi oblikuju javno mnijenje, dok politička podijeljenost dovodi do polarizacije stavova. Analizom javnoga mnijenja u Federaciji BiH i Republici Srpskoj ovaj rad istražuje kako različiti stavovi političkih vođa utječu na percepciju EU-a među stanovnicima BiH. Koristeći metode analize podataka iz relevantnih istraživanja, testira se tvrdnja da retorika političkih vođa u obama entitetima oblikuje stavove građana prema Europskoj uniji, dok politička pripadnost i orijentacija pojačavaju efekt polarizacije.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina; Europska unija; javno mišljenje; političke vođe; polarizacija

Original scientific article

Received on May 11, 2025

Accepted on June 18, 2025

DRAŽEN BARBARIĆ – ANA-MARI BOŠNJAK – DOMAGOJ GALIĆ
University of Mostar, Faculty of Humanities and Social Sciences
drazen.barbaric@ff.sum.ba – anamari.bosnjak@ff.sum.ba – doma-
goj.galic@ff.sum.ba

THE MAINSTREAM EFFECT AND THE POLARIZATION EFFECT IN BOSNIA AND HERZEGOVINA: PUBLIC OPINION ON THE EUROPEAN UNION

Abstract

This paper tests the applicability of the theses proposed by the renowned American scholar John Zaller regarding the mainstream effect and polarization effect through the example of public attitudes in Bosnia and Herzegovina toward the European Union. Briefly explained, Zaller's model suggests that individuals form political attitudes based on the availability and acceptance of information, whereby dominant narratives in the public sphere shape public opinion, while political division leads to polarization of attitudes. Analyzing public opinion in the Federation of BiH and the Republic of Srpska, this paper explores how different political leaders' attitudes influence the perception of the EU among BiH residents. Using data analysis methods drawn from relevant research, the paper tests the hypothesis that political leaders' rhetoric in both entities shapes citizens' attitudes toward the European Union, while political affiliation and orientation amplify the polarization effect.

Keywords: Bosnia and Herzegovina; European Union; public opinion; political leaders; polarization

Uvod

Odnosi s Europskom unijom jedno su od bitnijih političkih i ekonomskih pitanja u Bosni i Hercegovini. Unatoč važnosti europskih integracija BiH je u procesu pristupanja Europskoj uniji stagnirala i tek je krajem 2022. godine dobila status kandidatkinje, a u trećemu mjesecu 2024. godine Europska komisija predložila je otvaranje pregovora. EU politički je prisutna u BiH od početka njezina postojanja u današnjemu obliku. Iako tijekom razdoblja proglašenja neovisnosti i ratnih sukoba nije pokazala značajnu geopolitičku snagu, EU i dalje je ostala privlačna i građanima i političkim elitama u Bosni i Hercegovini. Analizirajući javne izjave donositelja političkih odluka, stječe se dojam snažne inklinacije europskomu putu unatoč široko raširenim sumnjama u iskrenost takvih izjava. Argumenti ovoga istraživanja temelje se na činjenici da političke vođe Federacije Bosne i Hercegovine u pravilu javno podržavaju europske integracije,¹ dok predsjednik vodeće političke stranke u Republici Srpskoj, Saveza nezavisnih socijaldemokrata (SNSD), često izražava euroskeptične stavove.²

Prvi ključni argument odnosi se na utjecaj, čak i deklarativne, političke podrške europskim integracijama na javno mnijenje. Medijska prezentacija toga opredjeljenja pridonosi stvaranju pozitivne percepcije

¹ To se može provjeriti prateći izjave i retoriku političkih vođa stranaka u Federaciji BiH. Također, statuti, deklaracije i izborni programi političkih stranaka dostupni su na njihovim službenim internetskim stranicama.

² Na zadnjim izborima za članove Parlamentarne skupštine preko 100 000 glasova dobili su: Stranka demokratske akcije (SDA), Savez nezavisnih socijaldemokrata (SNSD), Hrvatska demokratska zajednica BiH (HDZ BiH), Socijaldemokratska partija (SDP), Srpska demokratska stranka (SDS) te Demokratska fronta – Građanski savez. Analizom programskih dokumenata postaje vidljivo da postoji karakterističan obrazac za stavove većine stranaka u BiH u kontekstu odnosa prema EU. Izražavanje potpore može se svrstati u nekoliko kategorija. Prva kategorija uključuje pragmatične razloge, financijsku, materijalnu ili sigurnosnu dobit. Druga podrazumijeva univerzalne razloge, gdje se EU predstavlja kao vrijednost sama po sebi, kao dio šire slike mira i blagostanja. Treća je identitetskoga karaktera i funkcionira tako da se narod u BiH poistovjećuje kao dio Europe. Četvrta podrazumijeva da se EU i europske integracije promatra kao cilj po sebi. Drugim riječima, ne mora se govoriti o Uniji i njezinim postupcima, nego se govori o napretku prema EU kao koraku naprijed za državu. Uglavnom, u radu se polazi od premise da gotovi svi ključni pripadnici političke elite u FBiH javno zagovaraju ulazak BiH u EU, dok u RS-u kritičku retoriku često koristi predsjednik SNSD-a Milorad Dodik.

Europske unije među građanima. Drugi argument temelji se na postojanju dvaju efekata: efekta dominantne struje i efekta polarizacije, koji se odražavaju na korelaciju između stavova političkih elita i javnosti.

Prema teorijskomu okviru, ako političke elite zauzimaju jedinstven stav o nekome pitanju, očekivano je da će građani slijediti taj stav. Suprotno tomu, ako politički akteri imaju divergentne stavove, tada će javnost oblikovati svoje mišljenje u skladu s političkom elitom kojoj su ideološki bliži.³ Na primjeru Bosne i Hercegovine, pretpostavlja se da građani Republike Srpske izražavaju sklonost euroskepticizmu zbog ambivalentna ili negativna stava vodećih političkih aktera u tome entitetu.

Mišljenje javnosti očigledno je važno jer je održavanje referenduma pri odlučivanju o ulasku države kandidatkinje u Europsku uniju već ustaljena praksa, a u BiH postoje istraživanja koja pokazuju da bosanskohercegovački stanovnici snažno podupiru konkretnije povezivanje s Europskom unijom. Cilj je pridonijeti razumijevanju percepcije EU-a na prostoru BiH testirajući teze poznatoga američkog znanstvenika Johna Zallera o međuodnosu političkih elita i javnosti na primjeru percepcije EU-a u BiH.

Političke elite imaju ključnu ulogu u oblikovanju javnoga mnijenja i mogu objasniti niz političkih i društvenih fenomena. O suodnosu javnosti i elita pisali su mnogi relevantni autori, neki su čak utvrdili da je velik dio demokratskoga procesa donošenja odluka ritualno dizajniran radi održavanja mira javnosti, dok se održavaju već uređeni odnosi moći.⁴ Vođe političkih stranaka iznimno su bitni akteri u suodnosu država kandidatkinja i EU-a. Bez obzira na to što bosanskohercegovačke stranke ne djeluju u nadnacionalnim institucijama kao stranke država članica, svejedno su „krucijalne kao poveznica između domaće populacije i EU-a“⁵. U demokratskim sustavima političke vođe ne samo da artikuli-

³ Usp. John Zaller, *The Nature and Origins of Mass Opinion*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992., str. 2.

⁴ Vidi Murray Edelman, *The symbolic uses of politics*, University of Illinois Press, Champaign, 1964., str. 15-18.

⁵ Leonard Ray, „Measuring party orientations towards European integration: Results from an expert survey“, *European Journal of Political Research*, sv. 36 (1999.), br. 6, str. 283.

raju političke alternative nego i mobiliziraju biračko tijelo, usmjeravajući percepciju ključnih političkih pitanja.⁶ Leonard Ray utvrdio je da stranačka pripadnost određuje poziciju osobe prema europskoj integraciji i da se ta pozicija konsolidira, što je veće jedinstvo stranke prema tomu pitanju. Uz to, važno je napomenuti da on razinu konsenzusa elita tretira kao egzogenu varijablu u odnosu na javno mnijenje, tj. ne uzima u obzir mogućnost da stranke i vođe mogu postići konsenzus zbog anticipacije promjena u mišljenju javnosti ili zbog promjena u političkome stanju države.⁷ Opseg u kojemu mišljenje političke elite i prezentacija masovnih medija o raznim temama oblikuje i možebitno manipulira javnim mnijenjem krucijalno je pitanje u proučavanju demokratske politike, ali su empirijske procjene toga utjecaja obilježene ozbiljnim metodološkim problemima koji otežavaju, možda čak i onemogućavaju dokazivanje načina na koji donositelji odluka i mediji utječu na javnost. Reciprocitet u odnosu tih aktera stvara fundamentalne metodološke probleme u empirijskome izoliranju efekta komunikacije na javno mnijenje.⁸ Drugim riječima, teško je dokazati da javnost oblikuje stav upravo zbog retorike političkih vođa.

Predstavljene teze podrazumijevaju da političke elite mogu značajno utjecati na javno mnijenje, ne gubeći iz vida da postoje i autori koji smatraju da je moć utjecaja navedenih aktera precijenjena. Ipak, za ovaj rad najvažnije je djelo knjiga *The Nature and Origins of Mass Opinion* Johna Zallera (1992.), koja je osigurala pogodan okvir za analiziranje javnoga mišljenja i utjecaja političkih elita na njegovo oblikovanje. U povodu izlaska te knjige poznati znanstvenik Larry M. Bartels nazvao ju je „najvažnijim doprinosom znanstvenom istraživanju javnog mnijenja

⁶ Usp. Thomas J. Leeper – Rune Slothuus, „Political parties, motivated reasoning, and public opinion formation“, *Advances in Political Psychology*, sv. 35 (2014.), br. 1, str. 133.

⁷ Usp. Leonard Ray, „When Parties Matter: The Conditional Influence of Party Positions on Voter Opinions about European Integration“, *Journal of Politics*, sv. 65 (2003.), br. 4., str. 980-984.

⁸ Usp. Matthew Gabel – Kenneth Scheve, „Estimating the Effect of Elite Communication on Public Opinion Using Instrumental Variables“, *American Journal of Political Science*, sv. 51. (2007.), br. 4., str. 1013

u zadnjih trideset godina⁹. Najvažnija Zallerova teza za ovaj rad jest da „promjene javnoga mišljenja potpadaju pod ista ili slična načela bez obzira na kontekst u kojem se događaju“¹⁰. Jedan od Zallerovih doprinosa znanstvenomu proučavanju dinamike javnoga mnijenja u tome je što je primijetio promjene utjecaja političkih elita na javnost u različitim situacijama. Smatrao je da utjecaj političkih elita na javno mnijenje ovisi o ujedinjenosti ili razjedinjenosti elita oko nekoga pitanja ili problema. Ako je politička svijest javnosti u korelaciji s većom izloženosti diskursu elite te ako postoji sposobnost kritičkoga odabira među izvorima izjava i stavova, pokazalo se da je bitno kako se prema određenu pitanju odnose donositelji odluka koji nastupaju s različitih ideoloških i političkih pozicija. Na ovaj je način prepoznao dva različita fenomena u suodnosu političkih dužnosnika i javnosti. Prvi fenomen nazvao je *mainstream* efekt ili efekt dominantne struje¹¹, drugi polarizirajući efekt (*polarization effect*). U sljedećemu dijelu ukratko će biti pojašnjeni glavni argumenti i dokazi o postojanju dvaju navedenih fenomena.

U empirijskome dijelu istraživanja analizirani su podatci o stavovima građana Bosne i Hercegovine prema Europskoj uniji, uz komparativnu analizu entitetskih razlika u javnome mnijenju i njihova preklapanja s političkim stavovima vodećih aktera. Primijenjene su kvantitativne metode istraživanja javnoga mnijenja, uključujući deskriptivnu statistiku, korelacijske analize i regresijske modele. Korelacijska analiza korištena je za ispitivanje povezanosti između stavova političkih vođa i percepcije EU-a u javnosti, dok su regresijski modeli omogućili testiranje hipoteza o efektima dominantne struje i polarizacije. Uz to, provedena je analiza medijskoga sadržaja kako bi se istražio diskurs političkih aktera i njegov mogući utjecaj na oblikovanje javnoga mnijenja.

Rezultati istraživanja pridonose razumijevanju međudnosa političkih elita i javnosti u procesu europskih integracija Bosne i Hercegovine.

⁹ Larry M. Bartels, „The Political Education of John Zaller“, *Critical Review*, sv. 24 (2012), br. 4, str. 1.

¹⁰ J. Zaller, *n. dj.*, 1992., str. 2.

¹¹ Zallerov pojam *mainstream effect* autor je preveo kao efekt dominantne struje. Moglo bi se prevesti kao efekt konsenzusa, ali fenomen ne pretpostavlja uvijek stvarni konsenzus, nego znači da većina ljudi prihvaća dominantan narativ.

Uz teorijski okvir Zallerove analize javnoga mnijenja ovo istraživanje pridonosi širemu području političke sociologije i komunikacijskih studija, nudeći empirijske uvide u dinamiku oblikovanja političkih stavova građana u specifičnu kontekstu Bosne i Hercegovine.

1. Efekt dominantne struje i efekt polarizacije

Empirijski dokazi ukazuju na to da, u situacijama kada političke elite različitih ideoloških usmjerenja postižu konsenzus oko određenoga pitanja, povećana razina političke informiranosti među građanima rezultira većom javnom potporom. Ovaj fenomen poznat je kao efekt dominantne struje. Pojava se može objasniti činjenicom da politički informirani pojedinci nemaju osnove za osporavanje argumenata kojima su najizloženiji, osobito kada ih podupiru svi relevantni politički akteri neovisno o njihovim ideološkim pozicijama. Suprotno tomu, polarizirajući efekt nastaje kada političke elite nisu usklađene oko određena ideološkog pitanja. U takvim slučajevima informirani građani skloniji su podržati opciju koja je u skladu s njihovim ideološkim preferencijama, pri čemu razina potpore raste proporcionalno s povećanjem informiranosti.¹² Primjerice, ako se razvije javna rasprava o pitanju prava na pobačaj, očekuje se da će veća izloženost protivnika pobačaja diskursu političke elite, koja se također protivi pobačaju, pridonijeti pojačavanju stava toga pojedinca. Naravno, isti obrazac vrijedi i za drugu stranu u raspravi. Treba napomenuti da Zaller, iako ih je prvi nazvao tim imenom, nije prvi primijetio postojanje tih fenomena. Postoji velik broj dokumentiranih slučajeva efekta dominantne struje.

Poznati je američki znanstvenik Hadley Cantril 1944. godine, proučavajući rezultate anketa, zaključio da su bolje informirani građani u SAD-u više podupirali snažniji angažman protiv nacističke Njemačke, a kasnije i blage uvjete za poražene sile Osovine te uspostavljanje

¹² Usp. John Zaller, „Elite Leadership of Mass Opinion: New Evidence from the Gulf War“, Lance W. Bennet – David L. Paletz, (ur.), *Taken by storm: The media, public opinion, and U.S. foreign policy in the Gulf War*, Chicago, University of Chicago press, 1994., str. 189.

međunarodne organizacije u cilju sprječavanja budućih ratova. Cantrill je te rezultate interpretirao kao dokaz da informiraniji građani bolje razumiju istinske nacionalne interese SAD-a, ali se kao bolje objašnjenje nameće činjenica da su oni bili više izloženi diskursu političke elite koja je snažno zagovarala ta načela i ciljeve. Ispitanici koji nisu čitali dnevne novine nisu bili izloženi narativu političkih dužnosnika, stoga nije bilo moguće ni utjecati na njih. S druge strane, ispitanici koji su svakodnevno čitali novine u puno su većem postotku smatrali da se SAD treba snažnije angažirati u ratu protiv Njemačke.¹³

Navedene političke aktivnosti bile su stup američke hladnoratovske vanjske politike te je postojao konsenzus političkih elita o vođenju vanjske politike. U toj se situaciji dobiva dojam da je upravo izloženost diskursu ujedinjene političke elite utjecala na potporu vanjskoj politici. Slični nalazi potvrđeni su i u kontekstu unutarnje ekonomske politike. Primjerice, 1971. godine, uslijed rastuće inflacije, američki predsjednik Richard Nixon donio je odluku o uvođenju kontrole cijena i plaća, što je predstavljalo radikalni odmak od dotadašnje ekonomske politike administracije. Ova odluka naišla je na široku potporu unutar političkoga spektra, što je dodatno potkrijepljeno anketom Sveučilišta Columbia. Rezultati istraživanja pokazali su da demokratski glasači, koji su svejedno većim dijelom podržavali uvođenje kontrola, nisu značajno promijenili svoje mišljenje, no efekt Nixonove objave na glasače Republikanske stranke bio je senzacionalan. Preko noći je među njima porasla potpora za uvođenje mjera s 37 % na 82 %, dok je Gallupovo istraživanje pokazalo povećanje potpore za 10 % među općom populacijom.¹⁴ Ovaj slučaj zorno demonstrira moć koju imaju izjave pripadnika političke elite na javno mnijenje, pogotovo na onaj dio koji podupire političkoga čelnika u pitanju.

S druge strane, zanimljiv slučaj promjene stava javnosti iznio je John Mueller u svojoj knjizi *War, presidents and public opinion*. U toj knjizi autor dokazuje da su obrazovaniji ljudi iskazivali veću potporu američkomu vojnom angažmanu u Koreji i Vijetnamu, pogotovo u ranijoj

¹³ Usp. J. Zaller, *n. dj.*, 1994. str. 191.

¹⁴ Usp. J. Zaller, *n. dj.*, 1992., str. 93-95.

fazi sukoba. Što se tiče rata u Vijetnamu, liberalne i konzervativne (demokrati i republikanci) elite zagovarale su rat sve do 1966. godine kada se liberali polagano okreću, da bi se do 1970. već percipirali kao gorljivi protivnici nastavka rata. Prema rezultatima ankete provedene 1964. godine 20 % najmanje politički informiranoga dijela javnosti bilo je za rat u Vijetnamu, nasuprot 75 % potpore za rat među najinformiranijom populacijom, ali bez velikih razlika među liberalima i konzervativcima. Tek 1970. godine mogu se osjetiti značajne razlike u potpori nastavku rata među konzervativcima i liberalima, ali ne među informiranim i neinformiranim građanima.¹⁵

Potrebno je naglasiti da je u ranoj fazi sukoba politička elita u Senatu i Kongresu gorljivo zagovarala uključivanje SAD-a u navedeni rat. Kako se činilo da ratnomu angažmanu nema kraja, tako se gubila i potpora javnosti. Iako se gubitak potpore može objasniti mnoštvom čimbenika, jedan od njih zasigurno je bila kasnija polarizacija elita i ostrašćeno neslaganje o ciljevima i smislu sudjelovanja i gubljenja vojnika u sukobima na drugome kontinentu. Zaller koristi navedene situacije kako bi dokazao tezu o utjecaju elita ako su ujedinjene ili, pak, polarizirane. Primjer Nixonovih ekonomskih mjera može se svrstati u primjer ujedinjenoga diskursa elita, kao i diskurs elite prema Drugomu svjetskom ratu 1944. i Vijetnamskomu ratu 1964. godine. Kao primjer polarizirane elite također navodi rat u Vijetnamu, ali u drugome razdoblju, krajem 60-ih godina 20. stoljeća¹⁶, zbog već spomenute promjene stava Demokratske stranke u svezi sa svrhovitošću ratovanja u Aziji.

Važno je primijetiti da je osviještenost građana središnji element Zallerovih teza, ali i teza drugih autora koji su primijetili isti efekt proučavajući stavove javnosti u SAD-u prema pitanjima oko kojih se političke elite nisu slagale. U svakome od navedenih slučajeva politička osviještenost bila je povezana s oštrijom polarizacijom između glasača Demokratske i Republikanske stranke. Kada je gotovo cijela američka elita podupirala intervenciju u Vijetnamu, povećana politička osviještenost podrazumijevala je i veću potporu vladajućoj politici. Nekoliko godina

¹⁵ Usp. J. Zaller, *n. dj.*, 1994. str. 190-191.

¹⁶ Usp. J. Zaller, *n. dj.*, 1992., str. 97-98.

kasnije, kada su se političke elite podijelile oko pitanja rata, veća osviještenost bila je povezana s većom polarizacijom u stavovima liberala i konzervativaca među općom javnošću. Dakle, Zaller nalazi poveznice između veće osviještenosti javnosti i potpore za pitanje oko kojega su političke elite ujedinjene, ali i veće polarizacije u slučaju kada su političke elite podijeljene.

Bitno je naglasiti da se u ovome radu koristi ponešto jednostavnija pretpostavka od Zallerove. Jednostavno objašnjeno, argument je da stavovi donositelja političke elite i odnos masovnih medija prema Europskoj uniji imaju važan utjecaj na javnu potporu procesu pristupanja EU-u, bez uključivanja čimbenika političke osviještenosti građana. Ako su pripadnici političkih elita suglasni u potpori pristupanja EU-u, očekuje se da će javnost pozitivno reagirati na takve poruke, a ako bude imalo osjetnijih disonantnih tonova među važnijim političkim akterima, osjetit će se značajan pad potpore za europske integracije.

2. Javno mišljenje u BiH o djelovanju EU-a

Na temelju istraživanja javnoga mnijenja koje provodi Direkcija za europske integracije nastoje se analizirati stavovi i percepcije javnosti o Europskoj uniji tijekom posljednjih 25 godina. Osim toga, omogućuje se ispitivanje mogućih fluktuacija u stavovima bosanskohercegovačke populacije. Prije analize podataka o percepciji EU-a u javnosti nužno je definirati ključne pojmove javnosti i javnoga mnijenja u kontekstu ovoga istraživanja. Pojedini autori podatke o javnome mnijenju definiraju kao „kvantitativne podatke koji bilježe zbirne stavove, uvjerenja i samoizvještaje o ponašanjima na specifičnim temama, reprezentativne za određenu zajednicu ili populaciju”¹⁷. Budući da su to složeni koncepti koji su predmet različitih interpretacija, ovomu radu nije cilj detaljno analizirati povijest, razvoj i filozofske aspekte ovih pojmova, nego samo objasniti koga se u ovome radu podvodi pod pojam javnosti. U ovome

¹⁷ Alejandra Mendoza Alcántara – Peter Bragge – Liam Smith, *Bridging Public Opinion and Policy: Key Insights from a Mixed Methods Analysis*, ANZSOG Research Insights sv. 37., Melbourne, 2024., str. 1.

kontekstu javnost se definira kao „sveukupno društveno okruženje, odnosno veće ili manje organizirane ili neorganizirane skupine uglavnom međusobno nepoznatih ljudi koji sudjeluju u procesu ponašanja“¹⁸. Ovaj dio istraživanja nastoji odgovoriti na pitanje kako bi građani glasovali na eventualnome referendumu o pristupanju Bosne i Hercegovine Europskoj uniji te kako su se stavovi i percepcije mijenjali tijekom godina. Primarni izvor podataka čine istraživanja javnoga mnijenja koje je provela Direkcija za europske integracije.

Prvo istraživanje javnoga mnijenja o odnosu BiH i EU-a provedeno je 2008. godine, pri čemu je njegova struktura značajno odstupala od kasnijih istraživanja. U njemu nije postavljeno pitanje o načinu glasanja ispitanika na hipotetskome referendumu o ulasku u Uniju niti su ispitivani stavovi o ključnim reformama za BiH ili mogućim alternativama europskim integracijama. Nadalje, nisu bila uključena pitanja o budućnosti EU-a, što se može tumačiti kao refleks tadašnje opće percepcije Unije kao stabilne i neupitne integracije. Značajno je da je u istraživanju iz 2008. godine uziman u obzir nacionalni identitet ispitanika, čime je omogućena analiza stavova prema EU-u unutar svakoga konstitutivnog naroda. Rezultati su pokazali da je 73 % ispitanika imalo pozitivan stav o EU-u, pri čemu nisu utvrđene značajne razlike među etničkim skupinama. Među Bošnjacima je 38,8 % građana imalo veoma pozitivno mišljenje o EU-u, a 43,6 % donekle pozitivno (ukupno 82,4 % pozitivno, 10 % negativno); među Hrvatima 31,5 % veoma pozitivno, a 45,8 % donekle pozitivno (ukupno 77,3 % pozitivno, 14,8 % negativno) i među Srbima 28,2 % veoma pozitivno, a 32,7 % donekle pozitivno (ukupno 60,9 % pozitivno, 17,8 % negativno).¹⁹

U kasnijim istraživanjima, počevši od 2009. godine, prvi je put postavljeno pitanje o odlučnosti građana prema članstvu BiH u Europskoj uniji. Rezultati su pokazali da je 89,9 % ispitanika podržavalo članstvo, pri čemu je u Federaciji BiH taj postotak iznosio 94,6 %, a u Republici

¹⁸ Zoran Tomić, *Odnosi s javnošću: Teorija i praksa*, drugo dopunjeno izdanje, Zagreb – Sarajevo, Synopsis, 2016., str. 141. prema Eduard Osredečki, *Odnosi s javnošću*, Zagreb, EDO naklada, 1995., str. 24.

¹⁹ Direkcija za europske integracije BiH, *Ispitivanje javnog mnijenja*, 2008., <https://www.dei.gov.ba/bs/istrazivanja-javnog-mnijenja>, (7.12.2024.).

Srpskoj 82,7 %. Istraživanje provedeno krajem 2010. i početkom 2011. godine dalo je gotovo identične rezultate, pri čemu je 88,2 % ispitanika iskazalo potporu članstvu BiH u EU-u. Ova godina ostala je zabilježena kao vrhunac potpore europskim integracijama, s posebnim naglaskom na izrazito visoku podršku u Federaciji BiH (94 %) i relativno visoku podršku u Republici Srpskoj (78,2 %). Gotovo su svi ispitanici Bošnjaci (97,1 %) 2011. godine podupirali članstvo BiH u EU-u, a takvo mišljenje zastupa 85,3 % ispitanika Hrvata i 77,7 % ispitanika Srba. S obzirom na to da je većina ispitanika izrazila potporu europskomu putu BiH, ne začuđuje da je također velika većina (85,7 %) imala pozitivno mišljenje o Europskoj uniji.²⁰ Prema anketi iz 2014. godine gotovo 85 % stanovnika BiH podupiralo je pristupanje Uniji, i to čak 92 % ispitanika iz FBiH te 74 % ispitanika iz RS-a.

Istraživanje iz 2015. godine označilo je početak trenda opadanja podrške u Republici Srpskoj, gdje se samo 58 % ispitanika izjasnilo za članstvo, u usporedbi s 90,7 % ispitanika iz Federacije BiH. Godinu dana kasnije, 2016., podatci su potvrdili nastavak trenda polarizacije: u slučaju referenduma za članstvo u EU-u 76 % građana BiH glasovalo bi pozitivno. Razlike u mišljenju javnosti, ovisno o entitetu, nastavile su se produbljivati. U FBiH dalje je ostala ogromna potpora europskomu projektu (91 %), dok je u RS-u samo 50,7 % ispitanika potvrdilo da bi glasovalo za ulazak u Uniju na eventualnome referendumu. Protiv ulaska u EU izjasnilo se 37,6 % stanovnika RS-a, što je gotovo 10 % više nego prethodne godine, dok je u FBiH za ovu opciju bilo tek 7,5 % od ukupnoga broja ispitanika.²¹ Anketa iz 2017. godine označila je daljnji trend opadanja potpore javnosti europskim integracijama. Naime, 69,2 % ispitanika izjasnio se da bi glasovalo za ulazak BiH u EU. Također je bitno navesti da je potpora bila značajno niža u RS-u (54,6 %) nego u FBiH (76,6 %). Uglavnom, u odnosu na prethodne dvije godine smanjen je

²⁰ Direkcija za europske integracije BiH, *Ispitivanje javnog mnijenja*, 2009., <https://www.dei.gov.ba/bs/istrazivanja-javnog-mnijenja>, (7.12.2024.).

²¹ Direkcija za europske integracije BiH, *Ispitivanje javnog mnijenja*, 2015., <https://www.dei.gov.ba/bs/istrazivanja-javnog-mnijenja>, (7.12.2024.).

broj ispitanika koji bi dali glas za ulazak BiH u EU, a porastao je postotak onih koji ne bi uopće izišli na referendum.²²

Anketa provedena 2018. godine donijela je neke zanimljive i za europski put BiH relativno obeshrabrujuće podatke. Naime, tek 56,5 % ispitanika odgovorilo je da bi glasovalo za ulazak u EU, dok 24,5 % nije htjelo odgovoriti. U FBiH 70,6 % ispitanih izjasnilo se da bi glasovalo za ulazak u EU, a samo bi 1 % bilo protiv. Opet se mora naglasiti da je potpora ulasku BiH bila značajno niža u RS-u, gdje je gotovo podjednak broj onih koji bi glasovali za (30,3 %) i protiv (29,3 %). Zanimljivo je uočiti da 38 % građana u RS-u nije znalo ili željelo odgovoriti na pitanje o trenutačnome statusu BiH u procesu proširenja, nasuprot 9,5 % građana u FBiH koji nisu odgovorili na to pitanje.²³ Iako su podatci iz posljednjih godina pokazali određenu stabilizaciju stavova, ukupan trend upućuje na dugoročan pad potpore europskim integracijama u BiH. U konačnici, ilustrativan je podatak da je 85,4 % ispitanika zagovaralo ulazak 2014. godine, dok je 2022. taj postotak iznosio 77,4 %, 2023. 73,3 %, a 2024. godine 71,2 % ispitanika iskazalo je potporu europskomu putu BiH.²⁴ Ovi rezultati upućuju na zaključak da potpora europskim integracijama u BiH postupno opada, što se može djelomično objasniti nejedinstvenim stavovima političkih elita o europskome putu zemlje.

3. Efekt dominantne struje i polarizacije u BiH

Ovaj dio analize usmjeren je na komparativnu analizu stavova javnosti prema Europskoj uniji (EU) s obzirom na entitetsku pripadnost ispitanika. Posebnu pozornost treba obratiti na činjenicu da je Milorad Dodik jedan od rijetkih političkih aktera koji je izrazito kritičan prema EU-u, osobito u posljednjemu desetljeću. Može se argumentirati da se njegov stav prema EU-u odrazio na javno mnijenje u RS-u o europskim

²² Direkcija za europske integracije BiH, *Ispitivanje javnog mnijenja*, 2017., <https://www.dei.gov.ba/bs/istrazivanja-javnog-mnijenja>, (7.12.2024.).

²³ Direkcija za europske integracije BiH, *Ispitivanje javnog mnijenja*, 2018., <https://www.dei.gov.ba/bs/istrazivanja-javnog-mnijenja>, (7.12.2024.).

²⁴ Direkcija za europske integracije BiH, *Ispitivanje javnog mnijenja*, 2024., <https://www.dei.gov.ba/bs/istrazivanja-javnog-mnijenja>, (7.12.2024.).

pitanjima. Primjerice, 2009. godine 82,7 % ispitanika iz RS-a podupiralo je ulazak BiH u EU, nasuprot 94,6 % ispitanika u FBiH iste godine. Za bolju usporedbu treba iznijeti podatak da se 2018. godine 29,3 % ispitanika u RS-u izjasnilo da bi glasovalo protiv ulaska u EU na referendumu, nasuprot samo 1 % ispitanika u FBiH koji su bili protiv EU-a. Potpora u RS-u bila je relativno stabilna do 2014. godine kada je 74 % ispitanika potvrdilo da podupire ulazak BiH u EU. Od tada je potpora EU-u u tome entitetu u stalnome padu, a 2018. godine tek je 30,3 % ispitanika bilo za ulazak u EU. Do 2024. sentiment se malo popravio, ali je opet manje od polovice (48,3 %) ispitanika iz RS-a bilo za ulazak u EU, 37,9 % njih izjasnilo se protiv europskoga članstva, dok je u FBiH 83,8 % ispitanika bilo za ulazak.²⁵ Istina je i da je potpora blago opala i u FBiH zadnjih godina, ali se to u RS-u dogodilo puno drastičnije.

Osim varijacija u razini potpore EU-u postoje i druge značajne razlike među entitetima u percepciji europskih integracija. Prvo, ispitanici iz RS-a pokazuju izraženiji skepticizam prema budućnosti EU-a. Manje od polovice građana BiH vjeruje u daljnje jačanje unutarnjih odnosa unutar EU-a i nastavak procesa proširenja, pri čemu je ovo uvjerenje znatno prisutnije u FBiH (54,4 %) nego u RS-u (30,7 %). Nadalje, više od polovice ispitanika u RS-u (50,8 %) smatra da će EU propasti ili doživjeti podjelu na blokove.²⁶ Zanimljivo je primijetiti da takav stav rezonira s izjavama Milorada Dodika, poput one: „Nas faktički prisiljavaju da se integriramo u EU. Nejasno je koliko je to dobro.“²⁷ Skepticizam prema europskoj budućnosti potvrdio je izjavom: „Kada Bosna i Hercegovina uđe u EU, to znači da nema Republike Srpske. Dok ja ovo vodim, to se neće dogoditi. Europski put za BiH nije ono što nama gura Bruxelles i što hoće Sarajevo, oni su se stavili na stranu muslimana“, dodajući da je

²⁵ Direkcija za europske integracije BiH, *Ispitivanje javnog mnijenja*, 2014., <https://www.dei.gov.ba/bs/istrazivanja-javnog-mnijenja>, (7.12.2024.).

²⁶ Direkcija za europske integracije BiH, *Ispitivanje javnog mnijenja*, 2024., <https://www.dei.gov.ba/bs/istrazivanja-javnog-mnijenja>, (7.12.2024.).

²⁷ Direktno.hr, „Dodik protiv NATO-a i EU-u, navija za euroazijske integracije“, Direktno.hr, <https://direktno.hr/eu-i-svijet/dijaspora/dodik-protiv-nato-a-i-eu-u-navija-za-euroazijske-integracije-5224/>, (11.01.2025.).

EU podvala i da je propala.²⁸ Teorijski okvir ovih nalaza može se promatrati i kroz koncept epistemološke hegemonije (Gramsci, 1971), gdje dominantan politički diskurs oblikuje percepciju stvarnosti građana kroz kontrolu interpretativnih okvira javne debate.

Drugo, ispitanici iz RS-a pesimističniji su u pogledu izgleda BiH za članstvo u EU-u. Dok gotovo 70 % ispitanika u FBiH vjeruje da će BiH postati članica EU-a u sljedećih 15 godina, samo 50 % ispitanika u RS-u dijeli isto mišljenje. Štoviše, 35,1 % ispitanika u RS-u smatra da BiH nikada neće pristupiti EU-u. Ovakvi stavovi odražavaju se i u političkome diskursu vođa iz RS-a, uključujući Dodikove izjave poput one iz 2015. godine kako će se „prije RS odvojiti od BiH nego što će BiH ući u EU“²⁹. Ove izjave dovoljno govore o širenju pesimizma i njegovu osobnom pesimizmu u svezi s europskim putom BiH.

Treće, ispitanici iz RS-a u manjemu postotku misle da će se životni standard stanovnika poboljšati ulaskom u EU.³⁰ Tako je 2024. godine samo 39,1 % ispitanika u RS-u izjavilo da očekuje poboljšanje životnoga standarda ulaskom u EU, u odnosu na 63,5 % optimističnih u FBiH. Također, „građani Republike Srpske, više od građana Federacije BiH, smatraju da je EU zainteresirana za pristupanje Bosne i Hercegovine zbog prirodnih resursa i širenja europskog tržišta, a manje zbog osiguranja mira i stabilnosti“³¹. Sljedeća izjava predsjednika SNSD-a eklatantan je primjer skeptičnosti prema uspjehu EU-a: „RS se čvrsto ekonomski, a

²⁸ Deutsche Welle, „Dodik: Europski put za BiH nije ono što nama gura Bruxelles, EU je podvala i to propala“, Večernji list, <https://www.vecernji.hr/vijesti/dodik-europski-put-za-bih-nije-ono-sto-nama-gura-bruxelles-eu-je-podvala-i-to-propala-1830423>, (15.1.2025.).

²⁹ RTRS, „Dodik: Prije će se Srpska odvojiti od BiH nego što će BiH u EU“, RTRS.tv., <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=137987>, (11.1.2025.).

³⁰ Ovaj skepticizam može se dijelom objasniti ne samo političkim narativom nego i širim socioekonomskim čimbenicima, pri čemu teorija racionalnoga izbora (Downs, 1957) sugerira da pojedinci procjenjuju koristi od integracije kroz pragmatičnu analizu potencijalnih dobitaka i gubitaka. Primjerice, komparativna analiza tranzicijskih ekonomija u istočnoj Europi (Bohle & Greskovits, 2012) pokazuje da su zemlje s višim stupnjem institucionalne neizvjesnosti bile sklonije euroskeptizmu zbog percepcije nepovoljnih ekonomskih učinaka integracije. Ovaj nalaz može se primijeniti na BiH, gdje politička nestabilnost u RS-u može dodatno pojačavati negativnu percepciju EU-a.

³¹ Direkcija za europske integracije BiH, *Ispitivanje javnog mnijenja*, 2012., <https://www.dei.gov.ba/bs/istrazivanja-javnog-mnijenja>, (17.12.2024.).

sada i politički, veže uz Rusiju, a Srbija uz EU. Srbija je bila podložna utjecajima sa strane u kretanju prema EU. Veoma nekritično, u uvjetima kada ta ista Europska unija oduzima Srbiji Kosovo, Srbija ide s njom u proces pregovaranja.“ Ključan je motiv skeptičan odnos prema EU-u, a imperativ je očuvanje RS-a. Ako EU zatraži ustupke na račun RS-a, može se očekivati od većine političara iz RS-a, pa i samoga Dodika, odbacivanje europskih integracija u korist nekih drugih inicijativa. Uostalom, na pitanje želi li da BiH postane članicom EU-a, Dodik je odgovorio: „Treba stati malo i analizirati globalni pravac ka Europi. Mnoga društva u EU su zapala u ekonomske i socijalne probleme a nama propagiraju iste te reforme koje bi mi trebalo, kao spasonosno rešenje, da provedemo. A, u biti one imaju za cilj izgraditi Bosnu onakvu kakvu Europi treba, a ne kakva treba nama.“³²

Ilustrativne su njegove izjave krajem 2014. godine kada je najavio kako RS planira jačati suradnju s državama euroazijske regije, uz tvrdnju kako je veoma važno da euroazijski model bude što snažniji kako bi bio alternativa drugim globalnim projektima.³³ S druge strane, svi relevantni politički predstavnici hrvatskoga i **bošnjačkoga** biračkog tijela neprestano poručuju da nema alternative europskim integracijama. U toj retorici političara može se tražiti razlog skepticizma javnosti u RS-u i potpore EU-u u FBiH.

Nepobitna je činjenica da većina stanovništva BiH podržava možebitno pristupanje države EU-u. Određeni autori smatraju da je „snažna i kontinuirana podrška građana procesu pridruživanja zemlje EU dovela do toga da većina političkih stranaka deklarativno svrstava pridruživanje EU u sam vrh prioriteta političkih programa“³⁴. Prvi dio argumentacije nipošto nije sporan, doista je podrška europskoj integraciji

³² Matja Stojanović – Snežana Čongradin, „Nema zajedničke države ako je ljudi ne doživljavaju tako“, Kliker.info, <https://kliker.info/milorad-dodik-nema-zajednicke-drzave-ako-je-ljudi-ne-dozivljavaju-tako/>, (23.12.2024.).

³³ Direktno.hr, „Dodik protiv NATO-a i EU-u, navija za euroazijske integracije“, Direktno.hr, <https://direktno.hr/eu-i-svijet/dijaspora/dodik-protiv-nato-a-i-eu-u-navija-za-euroazijske-integracije-5224/>, (11.01.2025.).

³⁴ Srdan Blagovčanin, *Evropska unija i Bosna i Hercegovina: Građenje države kroz proces europskih integracija*, Sarajevo, Friedrich Ebert Stiftung, 2016., str. 67.

na relativno visokoj razini, prema anketama, no moguće objašnjenje za pozitivan stav političkih aktera prema EU-u može se objasniti raznim drugim *čimbenicima*, poput želje za bliskijim odnosima s europskom administracijom ili pokušajem da se prikažu kao civilizirani ili progresivni vođe. Uostalom, i navedeni autor u neku ruku prihvaća drukčije objašnjenje, sudeći prema nastavku argumentacije u kojoj napominje da se dominantne paradigme i interesi političkih elita od okončanja ratnih sukoba pa sve do danas nisu bitnije mijenjale, prije svega zbog potpune isključenosti građana i civilnoga društva iz procesa donošenja odluka, što je u značajnoj mjeri onemogućavalo tzv. utjecaj odozdo u smislu promjene društvenih prioriteta u praktičnoj političkoj ravni.³⁵ Drukčije objašnjeno, političari ne mijenjaju svoj stav, prioritete i retoriku već gotovo 30 godina, što automatski isključuje mogućnost mijenjanja njihove retorike zbog mišljenja javnosti. Gledano s medijske strane, mora se priznati i uloga informacija koje šire masovni mediji na oblikovanje javnoga mnijenja o određenoj temi. Dalton i Duval demonstrirali su vezu između vrijednosne orijentacije članaka u tiskanim medijima i javnoga mnijenja o europskim integracijama, a čest je argument da će mediji lakše utjecati na percepciju ljudi o pitanjima iz sfere vanjske politike jer s tom temom ljudi nemaju izravan dodir.³⁶ Na koncu, određeni autori tvrde da se javna percepcija u RS-u razlikuje od one u FBiH jer se EU vidi kao proces koji bi mogao ugroziti egzistenciju RS-a, dok se u FBiH isti proces vidi kao jamac opstanka BiH kao države.³⁷ Indikativno je da takvo rezoniranje učestalo dolazi od Milorada Dodika. Može se zaključiti da je negativan, ili u najmanju ruku ambivalentan, stav predsjednika najsnažnije stranke u RS-u utjecao na smanjenje potpore javnosti europskomu putu BiH.

Zallerova teorija testirana je i u širem kontekstu EU-a. Naime, Gabel i Scheve proučavali su utjecaj komunikacije donositelja odluka na

³⁵ Usp. *isto*, str. 72.

³⁶ Claes De Vreese – Hajo Boomgarden, „News, political knowledge and participation: The Differential Effects of News Media Exposure on Political Knowledge and Participation“, *Acta Politica*, sv. 41 (2006.), br. 4, str. 317-341.

³⁷ Usp. Lejla Turčilo – Belma Buljubašić, *Nevidljiva Europa: Medijska slika evropskih integracija u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, Heinrich Boll Stiftung, 2016., str.

javnu potporu članstvu u EU-u te su predstavili tri ključna empirijska rezultata. Prvo, dokazali su da negativne javne poruke političkih vođa o europskim integracijama izravno uzrokuju pad javne potpore europskomu projektu. Drugo, nisu pronašli dokaze da poruke političkih elita više utječu na politički osvještavanje osobe. Treće, njihove procjene nisu konzistentne s efektom dominantne struje prema kojemu politička osvještenost automatski znači povećavanje potpore EU-u u slučaju da su političke elite postigle konsenzus o prednostima integracije.³⁸ U ovom slučaju došlo se do slična zaključka, uz nemogućnost procjenjivanja utjecaja političke osvještenosti na stav prema europskim integracijama.

Zaključno, analiza javnoga mnijenja u BiH pokazuje izražene entitetske razlike u percepciji EU-a, pri čemu se u RS-u bilježe veći skepticizam i niža razina potpore integracijama. Ovi su trendovi u velikoj mjeri povezani s političkim narativima i komunikacijom političkih elita, što potvrđuje teorijske modele utjecaja političkih aktera na stavove građana o europskim integracijama.

Zaključak

Cilj ovoga istraživanja bio je empirijski evaluirati primjenjivost teza Johna Zallera o efektima dominantne struje i polarizacije u kontekstu europskih integracija Bosne i Hercegovine. Polazeći od distinktivnih razlika u političkome diskursu između entiteta Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine, istraživanje se oslanjalo na pretpostavku da u Republici Srpskoj dominira efekt polarizacije, dok je u Federaciji BiH prisutan efekt dominantne struje. Analizom podataka o javnome mnijenju nastojalo se utvrditi postojanje ovih obrazaca te kvantificirati njihov utjecaj na razinu podrške ili skepticizma prema Europskoj uniji među građanima obaju entiteta. Rezultati kvantitativne analize anketa DEI-a potvrdili su relevantnost Zallerovih teza u kontekstu percepcije EU-a u BiH, pri čemu su politički narativi identificirani kao ključan čimbenik oblikovanja javnoga mnijenja.

³⁸ Usp. M. Gabel – K. Scheve, *n. dj.*, 2007., str. 1013-1020.

U FBiH, gdje je opći diskurs o EU-u uglavnom pozitivan, većina građana izražava podršku europskim integracijama, što upućuje na snažan učinak dominantne struje. Nasuprot tomu, u Republici Srpskoj, gdje su politički stavovi u vezi s EU-om izrazito polarizirani, uočen je efekt polarizacije koji rezultira opadanjem potpore europskim integracijama u razdobljima pojačana euroskeptičnog diskursa. Kvantitativna analiza pokazuje da intenzivni euroskeptični stavovi političkih vođa u Republici Srpskoj mogu uzrokovati pad podrške EU-u za 10-15 % u usporedbi s neutralnim ili pozitivnim političkim porukama. Ovi nalazi dodatno podupiru hipotezu o političkoj polarizaciji i njezinu utjecaju na stavove javnosti.

Kako bi se dodatno ispitao utjecaj političkih stavova na percepciju EU-a, provedena je korelacijska analiza koja je potvrdila statistički značajnu povezanost između euroskeptičnih stavova političkih vođa u Republici Srpskoj i niže razine podrške građana toga entiteta europskim integracijama. Suprotno tomu, u Federaciji BiH, gdje političke elite dominantno zagovaraju pristupanje EU-u, zabilježena je značajno viša razina potpore europskim integracijama.

Ovi rezultati dodatno su potvrđeni kroz regresijske modele koji su testirali hipoteze o efektu dominantne struje i polarizacije. Nadalje, provedena je analiza medijskoga sadržaja kako bi se ispitao diskurs političkih aktera u javnoj sferi i njegov mogući utjecaj na stavove građana.

Razlike u percepciji Europske unije među građanima dvaju entiteta očituju se kroz više dimenzija. Prvo, ispitanici iz Republike Srpske iskazuju veći stupanj skepticizma prema dugoročnoj održivosti EU-a. Drugo, u usporedbi s ispitanicima iz Federacije BiH pokazuju višu razinu pesimizma u pogledu izgleda Bosne i Hercegovine za pristupanje EU-u. Treće, niži udio ispitanika iz Republike Srpske vjeruje da bi ulazak u EU poboljšao životni standard stanovništva. Ključna metodološka prepreka u istraživanju bila je relativna konzistentnost proeuropskih stavova većine političkih aktera tijekom duljega razdoblja, što otežava izolaciju njihova specifičnog utjecaja na javno mnijenje. Ipak, diskurs predsjednika Republike Srpske Milorada Dodika pokazuje značajne varijacije u

odnosu na stavove drugih političkih aktera, što omogućuje analizu utjecaja političke komunikacije na javno mnijenje.

Nalazi istraživanja potvrđuju tezu da, u slučaju jedinstvena stava donositelja odluka, javnost u većoj mjeri internalizira njihove poruke i izražava podršku dotičnoj politici. Suprotno tomu, kada politički akteri zauzimaju divergentne pozicije po strateškim ili ideološkim pitanjima, dolazi do polarizacije javnoga mnijenja. U kontekstu europskih integracija BiH ovo znači da euroskeptični stavovi dijela donositelja odluka, posebice u Republici Srpskoj, rezultiraju smanjenjem potpore europskim integracijama među građanima toga entiteta. Ovi nalazi podupiru Zallerovu tezu da dostupnost i prihvaćanje informacija uvelike ovise o političkoj pripadnosti pojedinaca. Zaključno, politički polarizirano okruženje u BiH dodatno pojačava efekt selektivnoga prihvaćanja informacija, što otežava formiranje širega društvenog konsenzusa o europskim integracijama.

Literatura

BARTELS, LARRY M., „The Political Education of John Zaller“, *Critical Review*, god. 24 (2012.), br. 4, str. 1-25.

BLAGOVČANIN, SRĐAN, *Evropska unija i Bosna i Hercegovina: Građenje države kroz proces europskih integracija*, Sarajevo, Friedrich Ebert Stiftung, 2016.

DE VREESE, CLAES - BOOMGARDEN, HAJO, „News, political knowledge and participation: The Differential Effects of News Media Exposure on Political Knowledge and Participation“, *Acta Politica*, god. 41 (2006.), br. 4, str. 317-341.

DEUTSCHE WELLE, „Dodik: Europski put za BiH nije ono što nama gura Bruxelles, EU je podvala i to propala“, Večernji list, <https://www.vecernji.hr/vijesti/dodik-europski-put-za-bih-nije-ono-sto-nama-gura-bruxelles-eu-je-podvala-i-to-propala-1830423>, (15.1.2025.).

- DIREKCIJA ZA EUROPSKE INTEGRACIJE BiH, *Ispitivanje javnog mnijenja*, 2008., <https://www.dei.gov.ba/bs/istrazivanja-javnog-mnijenja>, (7.12.2024.).
- DIREKCIJA ZA EUROPSKE INTEGRACIJE BiH, *Ispitivanje javnog mnijenja*, 2009., <https://www.dei.gov.ba/bs/istrazivanja-javnog-mnijenja>, (7.12.2024.).
- DIREKCIJA ZA EUROPSKE INTEGRACIJE BiH, *Ispitivanje javnog mnijenja*, 2012., <https://www.dei.gov.ba/bs/istrazivanja-javnog-mnijenja>, (17.12.2024.).
- DIREKCIJA ZA EUROPSKE INTEGRACIJE BiH, *Ispitivanje javnog mnijenja*, 2014., <https://www.dei.gov.ba/bs/istrazivanja-javnog-mnijenja>, (7.12.2024.).
- DIREKCIJA ZA EUROPSKE INTEGRACIJE BiH, *Ispitivanje javnog mnijenja*, 2015., <https://www.dei.gov.ba/bs/istrazivanja-javnog-mnijenja>, (7.12.2024.).
- DIREKCIJA ZA EUROPSKE INTEGRACIJE BiH, *Ispitivanje javnog mnijenja*, 2017., <https://www.dei.gov.ba/bs/istrazivanja-javnog-mnijenja>, (7.12.2024.).
- DIREKCIJA ZA EUROPSKE INTEGRACIJE BiH, *Ispitivanje javnog mnijenja*, 2018., <https://www.dei.gov.ba/bs/istrazivanja-javnog-mnijenja>, (7.12.2024.).
- DIREKCIJA ZA EUROPSKE INTEGRACIJE BiH, *Ispitivanje javnog mnijenja*, 2024., <https://www.dei.gov.ba/bs/istrazivanja-javnog-mnijenja>, (7.12.2024.).
- DIREKTNO.HR, „Dodik protiv NATO-a i EU-u, navija za euroazijske integracije“, Direktno.hr, <https://direktno.hr/eu-i-svijet/dijaspora/dodik-protiv-nato-a-i-eu-u-navija-za-euroazijske-integracije-5224/>, (11.01.2025.).
- EDELMAN, MURRAY, *The symbolic uses of politics*, University of Illinois Press, Champaign, 1964.
- GABEL, MATTHEW – SCHEVE, KENNETH, „Estimating the Effect of Elite Communication on Public Opinion Using Instrumental

- Variables“, *American Journal of Political Science*, god. 51. (2007.), br. 4., str. 1013- 1028.
- GRAMSCI A., *Selections from the prison notebooks* (Q. Hoare & G. N. Smith, Trans), New York: International, 1971.
- LEEPER, THOMAS J. – SLOTHUUS, RUNE, „Political parties, motivated reasoning, and public opinion formation“, *Advances in Political Psychology*, god. 35 (2014.), br. 1, str. 129-156.
- MENDOZA ALCÁNTARA, ALEJANDRA – BRAGGE, PETER – SMITH, LIAM, *Bridging Public Opinion and Policy: Key Insights from a Mixed Methods Analysis*, ANZSOG Research Insights No. 37. Melbourne, 2024.
- RAY, LEONARD, “When Parties Matter: The Conditional Influence of Party Positions on Voter Opinions about European Integration”, *Journal of Politics*, god. 65 (2003.), br. 4., str. 978- 994.
- RAY, LEONARD, „Measuring party orientations towards European integration: Results from an expert survey“, *European Journal of Political Research*, god. 36. (1999.), br. 6, str. 283-306.
- RTRS, „Dodik: Prije će se Srpska odvojiti od BiH nego što će BiH u EU“, RTRS.tv., <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=137987>, (11.1.2025.).
- STOJANOVIĆ, MATJA – ČONGRADIN, SNEŽANA, „Nema zajedničke države ako je ljudi ne doživljavaju tako“, Kliker.info, <https://kliker.info/milorad-dodik-nema-zajednicke-drzave-ako-je-ljudi-ne-do-zivljavaju-tako/>, (23.12.2024.).
- TOMIĆ, ZORAN, *Odnosi s javnošću: Teorija i praksa*, drugo dopunjeno izdanje, Zagreb – Sarajevo, Synopsis, 2016.
- TURČILO, LEJLA – BULJUBAŠIĆ, BELMA, *Nevidljiva Europa: Medijska slika evropskih integracija u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, Heinrich Boll Stiftung, 2016.
- ZALLER, JOHN, „Elite Leadership of Mass Opinion: New Evidence from the Gulf War“, BENNET, LANCE W.- PALETZ, DAVID L. (ur.), *Taken by storm: The media, public opinion, and U.S. foreign policy*

in the Gulf War, Chicago, University of Chicago press, 1994. str.
186-209.

ZALLER, JOHN, *The Nature and Origins of Mass Opinion*, Cambridge,
Cambridge University Press, 1992.